УДК 1 (091): 123

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.10>

СВОБОДА ВОЛІ ТА ПРЕДЕСТИНАЦІЯ В РЕФОРМАТОРСЬКІЙ І КОНТРРЕФОРМАТОРСЬКІЙ ПОЛЕМІЦІ

Тетяна Мурга

*Національний медичний університет імені О.О. Богомольця,
факультет підготовки іноземних громадян,
кафедра філософії, біоетики та історії медицини
бульвар Тараса Шевченка, 13, 03057, м. Київ, Україна*

У статті здійснено аналіз дискусії навколо проблеми співвідношення “*Gratia Dei*” (Божественної благодаті) і “*liberum arbitrium*” (свободи вибору) в епоху Реформації та Контрреформації. Зосереджено увагу на теолого-філософській полеміці між Мартіном Лютером та Еразмом Роттердамським щодо свободи волі, до якої згодом долучилися Жан Кальвін, Луїс де Моліна, Якоб Арміній та Конеліус Янсеній. Стаття побудована на використанні першоджерел цієї полеміки. Нами ретельно проаналізовано твори М. Лютера та його найбільш наближеного прибічника Філіпа Меланхтона, а також полемічні роботи їх опонента – Еразма Роттердамського. Для більш повного розуміння проблеми нами залучено також твори Ж. Кальвіна та його реформатських критиків. Простежено походження терміна “*servo arbitrio*” та специфіку його використання М. Лютером і Ж. Кальвіном. Проаналізовано соціально-історичні умови появи концепту «предестинація» та його вплив на протестантську теологію й поведінку пересічних вірних цієї конфесії. Вказано на особливості нідерландського концепту “*vrjheid*” (свобода), який формується в умовах жорсткої боротьби проти іспанського поневолення та католицької церкви. Досліджено унікальні історичні умови, в яких формувався голландський релігійний плюралізм XVII сторіччя, який став однією з передумов «економічного чуда». В контексті аналізу особливостей католицького вчення про “*liberum arbitrium*” акцентовано увагу на працях іспансько-португальського теолога Луїса де Моліна, який створює оригінальну версію про співвідношення Божественної предестинації та свободи волі. Зазначено, що саме ця версія під назвою молінізму була певний час засадничою для теології ордену єзуїтів, але згодом на контрреформаційну теологію більший вплив вчиняє більш помірковане вчення Ф. Суареса, яке поряд із традиційним ученням Томи Аквінського стане основою рішень Тридентського собору, який на довгі роки визначив офіційну доктрину римсько-католицької церкви. У статті ми звертаємо увагу на своєрідні парадоксальні наслідки цієї давньої полеміки. Католицька теологія, яка наполягала на наявності свободи волі та безумовної відповідальності, стала, з огляду на історичні обставини, центром боротьби проти релігійної свободи і толерантності. Навпаки, протестантизм, який проповідував повне підкорення Божественній волі та заперечував наявність свободи волі людини, став осередком боротьби за свободу совісті та релігійний плюралізм і віротерпимість.

Ключові слова: предестинація, свобода волі, Божественна благодать, лютеранство, кальвінізм, католицизм.

Актуальність розгляду світоглядної полеміки, яка відбувалась майже 500 років тому, полягає в тому, що дискусія навколо співвідношення свободи людської волі і Божественної предестинації не тільки встановила певний вододіл між християнськими конфесіями, але й багато в чому визначила специфіку розвитку європейської цивілізації.

Загалом проблема співвідношення свободи волі людини та зовнішньої детермінації її вчинків і загальної долі є вічною теолого-філософською проблемою. Вона є об’єктом роздумів та досліджень релігійних реформаторів, теологів, філософів, істориків, психологів і навіть багатьох пересічних людей. В християнській теології вона набуває форму дискусії про Божественну предестинацію та свободу волі людини.

Отці церкви, спираючись на ідеї первісного християнства та апостола Павла про даровану Богом свободу, водночас зазнавали впливу з боку філософських учень епохи пізньої античності, особливо стоїцизму та неоплатонізму. Оригінальне теолого-філософське вчення Августина Аврелія про Божественну благодать та людську свободу волі, що було вироблено в процесі жорсткої полеміки з пелагіанством, не здобуло в епоху середньовіччя остаточного та всезагального визнання. Навіть учення Томи Аквінського про сумісність свободи волі з Божественним передвизначенням не змогло поставити остаточну крапку у цій суперечці. Дві схоластичні школи у XIV – XV століттях “*Via moderna*” і “*Schola Augustiniana moderna*” дискутували між собою з позицій, близьких до пелагіанства та августиніанства. В період Реформації та Контрреформації полеміка остаточно висвітлює головні позиції, що потребує ретельного виявлення головних позицій протиборчих сторін.

Аналіз літератури. Щодо цієї проблеми існує величезна кількість західних та вітчизняних робіт з історії релігії та філософії, присвячених проблемі співвідношення Божественної предестинації та свободи волі людини. Головним джерелом нашого аналізу є першоджерела, що стосуються теолого-філософської полеміки між Мартіном Лютером та Еразмом Ротердамським щодо свободи волі, до якої згодом долучилися Жан Кальвін, Луїс де Моліна, Якоб Арміній та Конеліус Янсеній. Однак сучасна епоха, коли проблема свободи волі стала однією з найважливіших проблем філософії, потребує нового осмислення цієї давньої суперечки. Проблема свободи волі перебуває в центрі уваги сучасної теології, особливо протестантської. Так, представник американського кальвінізму Р.Ч. Спроул заявляє, що в сучасному протестантизмі панує полупелагінське вчення про свободу волі, яке заперечує ортодоксальне вчення Августина і Лютера про панування перворідного гріха над людською волею. Він пише про «Пелагійський полон євангельської церкви», вважаючи, що «лібертаріанізм» є домінуючою течією в протестантській теології [1]. Радикально протилежною є думка сучасного теолога Ярослава Пелікана. Вчення Лютера і Кальвіна є «фаталістичною теорією». Вони багато говорять про благодать, але «в ім'я благодаті проповідують фаталізм». Доля – просто «евфемістичний спосіб знову ввести язичницьке поняття фатальної необхідності» [2, с. 298]. Таким чином, сучасна полеміка, як науково-філософська, так і політико-теологічна, вимагає нового осмислення давньої суперечки протестантизму з католицизмом і розгляду її аргументації, засобів та наслідків з позицій сучасного її розуміння.

Метою статті є розкриття еволюції ідей про свободу волі та предестинації (передвизначення) в епоху Реформації та Контрреформації.

Виклад основного матеріалу. Проблема співвідношення Божественної предестинації, благодаті та свободи волі, гріховності людини була однією з найважливіших у теології епохи Реформації. Саме вона остаточно роз'єднала західне християнство на дві гілки, такі як католицизм та протестантизм, а сам протестантизм – на декілька ворогуючих течій, основними з яких були лютеранство й кальвінізм. На початку XVI сторіччя між лідером Реформації Мартіном Лютером та некоронованим «королем гуманістів» Еразмом Ротердамським відбулась інтелектуальна суперечка щодо свободи волі, яка визначила специфіку полеміки навколо цих питань на майбутні століття. Поняття «свобода» було одним із ключових у реформаторській проповіді Лютера. До нього він звертається ще у творі «Про свободу християнина» (“*Von der Freyhey eyñß Christen menschen*”), який був опублікований у 1520 році та ввійшов до «трилогії», яку прийнято називати «великим реформаторським писанням» (разом із памфлетами «До християнського дворянства німецької нації» та «Про вавилонський полон церкви»). В ньому Лютер, проголошуючи свій принцип “*Sola fide*” визначає християнську свободу як можливість віри в Христа: «Оскільки однієї лише

віри досить для порятунку, я не потребую нічого більше, крім віри, яка проявляє силу і суверенне право своєї власної волі. О, це воістину безцінна сила і свобода християн» [3, с. 35]. Свобода є лише внутрішнім станом людини, жодним чином не пов'язаним з її соціальним статусом, і полягає у визнанні повної залежності від Бога й тільки від нього. Таке абсолютне прийняття Бога означало зміну ставлення людини до всього іншого світу, включаючи природу, суспільство, самого себе. Внутрішня свобода відкидає виправдання справами, багатство не шкодить душі, а аскетизм її не виправдовує. Праця є не покаранням за гріх, а Божественним покликанням (*"Beruf"*). Однак звільнення людини від влади церковних інституцій, які нібито є носіями благодаті, не позбавляє її «рабства» від Божественного напередвизначення. Лютер відкидає наявність «свободи волі» у людини, доля якої цілком залежить від Божественної благодаті. Віра й дарована благодать стають єдиними векторами його життя. Така позиція Лютера викликає спротив не лише у апологетів католицизму, проти яких вона націлена, але й у поміркованих реформаторів та гуманістів, зокрема Еразма Роттердамського.

У 1524 році Еразм видає *"De libero arbitrio diatribe sive collatio"* («Діатріби, або міркування про свободу волі»), спрямовані проти лютерівського вчення про предестинацію. На його думку, заперечення свободи волі людини робить її неживою істотою, не здатною відповідати за свої вчинки, а Бога – деспотом, не вартим ні шанування, ні любові. Еразма турбують насамперед негативні моральні наслідки протестантської пропаганди про відсутність у людини свободи волі: «Який потік беззаконня відкриє людям пропагування таких поглядів! Хто з порочних людей схоче змінити своє життя? Хто повірить у те, що Бог любить його? Хто боротиметься проти власної плоті?» – пише він [4, с. 223].

Ці наслідки навряд чи турбували тоді войовничого його опонента. У відповідь на «Діатріби» Лютер видає трактат «Про рабство волі (*De servo arbitrio*)» (1525 рік), який, за словами С. Цвейга, «належить до числа найсильніших полемічних творів цієї войовничої людини, а спір із Еразмом – до найзначущих дискусій в історії німецької суспільно-політичної думки» [5, с. 227]. Щодо свободи волі думка Лютера проста й категорична. Слово Боже необхідно сприймати серцем (не розумом), відчувати його Дух, усвідомлювати, що «Бог нічого не передбачає за необхідності, а знає все та звершує за незмінною, вічною, непогрішимою Своєю волею» [3, с. 299, 301, 308]. Божественну волю (абсолют) Лютер порівнював із блискавкою, що спалює всі індивідуальні волі християн, тому «свобода волі – це найменування Бога». Ми не можемо говорити, що Бог повинен робити так, тому що це благо; навпаки, це благо, тому що Він так робить. Воля ж людська «знаходиться десь посередині між Богом і дияволом, немов запряжений вислюк. Якщо заволодіє людиною Господь, вона охоче піде туди, куди Господь забажає <...> якщо ж володіє нею сатана, вона охоче піде туди, куди сатана забажає» [3, с. 332]. Воля людини «без Божої благодаті нітрохи не вільна, а незмінно виявляється полонянкою і рабинею зла, тому що сама по собі вона не може звернутися до добра» [3, с. 332].

Ця безкомпромісна позиція Лютера викликала підтримку у цюріхських реформаторів (наприклад Ульріха Цвінглі), але незадоволення навіть у найближчих його прибічників (Філіп Меланхтон). Вчення про Божий абсолютний суверенітет, розвинене Цвінглі в його доктрині «Провидіння» (*"De providentia"*, 1530 рік), яка не тільки спиралась на вчення Лютера, але й була пов'язана з фаталізмом Сенеки, в майбутньому стало основою кальвіністської концепції предестинації.

В основній праці свого життя «Настанови у християнській вірі» (1536–1559 роки) Жан Кальвін висунув доктрину про жорстку або подвійну предестинацію (тобто про особисту неможливість людини до спасіння, отже, про передвизначення Богом одних людей

на спасіння, а інших – на загибель). Це вчення спиралось на лютерівську концепцію про «рабство волі» людини, сутність якої спотворена первородним гріхом, але мало більш чіткий та жорсткий характер. Кальвін підкреслював Божественну всемогутність («абсолютний суверенітет»), яку неможливо збагнути за допомогою обмеженого людського розуму. Він піддавав критиці вчення «філософів» та більшості Отців церкви (особливо Йоана Златоуста), які не заперечували наявності у людини свободи волі творити добро з причин запобігти насмішкам над їх вченням з боку язичницьких філософів та боязні охолодити прагнення людей до добрих справ. Єдиним авторитетом для Кальвіна (окрім апостола Павла) виступає пізній Августин Аврелій. Кальвін проголошував: «Отже, всі ми грішники від природи і, отже, перебуваємо під ярмом гріха. А якщо людина утримується в рабстві гріха, то необхідно, щоб головна частина його істоти, воля, була обмежена і міцно пов'язана. Слова св. Павла про те, що Бог викликає в нас бажання (Флп 2:13), не мали б сенсу, якби існувала якась воля, що передує милості Св. Духа. І тому все, що набовтали деякі про нашу готовність до добра, потрібно відкинути <...> Тому краще послухаємо св. Августина: «Бог попередив тебе про все, попереджай ж Його гнів. Яким чином? Визнай, що все в тобі від Нього, що від Нього сталося все добре в тебе, а все погане – від тебе». Він доходить такого висновку: «У нас немає нічого свого, крім гріха» [6, с. 234].

Цю доктрину подвійної предестинації доповнювало вчення про незбагненну обраність одних до спасіння, інших – до погибелі, обраність, що залежить лише від волі Божої, а також про життєвий успіх як непряме свідчення про рятівну визначеність. В цьому, однак, ніколи не можна бути ніколи впевненим, тому це супроводжували численні дріб'язкові аскетичні вимоги, що стосувалися приватного життя. Кальвіністське вчення приваблювало лише людей, фанатично впевнених, що їм належить Божа благодать, отже, вони діють не за власною волею, а тільки за волею Божою.

Ця досить похмура доктрина про всемогутність Божественної предестинації та ницість людської грішної природи викликала обурення не лише у гуманістів та католиків, а навіть у правовірних лютеран, які в німецьких землях говорили так: «краще папісти, ніж кальвіністи». Найбільше поширення кальвінізм отримав за межами германських держав (Швейцарія, Голландія, Шотландія), але й в Німеччині утворюються певні осередки нового вчення. Одним з них став на певний час Гейдельберзький університет, у якому прибічники Кальвіна Захарій Урсин та Каспар Олевіан склали Гейдельберзький катехізис (Der Heidelberger Katechismus, 1563 рік), у якому доктрина про подвійну предестинацію посіла чільне місце.

Тим часом найближчий соратник Лютера Філіп Меланхтон згодом дещо відійшов від учення засновника протестантизму про заперечення свободи волі, змінив своє ставлення до філософії, яку він раніше вважав «язичницькою мерзотою», дещо наблизився до традиційного католицизму. Зокрема, він писав, що заперечення свободи волі рівносильно фаталізму стоїків, який церква в жодному разі не може допустити. Ідеї Меланхтона – «вчителя Німеччини» (Praeceptor Germaniae) – про свободу волі, що будуть закладені в основу більш компромісного лютеранського віровчення (Loci theologici, 1543 рік), стануть основою розуміння свободи волі в майбутній німецькій протестантській університетській філософії.

З XVI сторіччя на європейські теолого-філософські концепції все більший вплив справляє нідерландська гуманістична, теологічна та філософська думка. Вже наприкінці цього століття Голландія стає, з огляду на свій культурно-економічний розвиток, осередком нових філософських течій, наприклад неостойцизму (Юст Ліпсій), з розгортанням національно-конфесійної боротьби з католицькою Іспанією – місцем прихистку релігійних

дисидентів (здебільшого кальвіністів) та юдеїв, висланих з Іспанії та Португалії. Нідерландська *Vrijheid* (свобода) мала досить цікаві особливості: вимагаючи політичних та релігійних свобод, більшість діячів голландського визвольного руху належала до кальвінізму, до того ж зі стоїчним забарвленням, відповідно, заперечувала свободу власної волі.

Показовою з цієї точки зору є суперечка в Голландській реформатській церкві між кальвіністами та армініанами, що відбулась на початку XVII сторіччя. Як об Арміній, талановитий та освічений пастор Реформатської церкви в Амстердамі, у своїх проповідях заперечував вчення про передвизначення та визначальну роль Божественної благодаті в спасінні людини. Згодом він став професором Лейденського університету та вступив в полеміку з тодішнім найбільш поважним реформатським богословом Голландії, ортодоксальним кальвіністом Франциском Гомаром. Втім, проведений 1604 року диспут між ними не задовільнив ворогуючі напрями, Арміній у своє виправдання написав «Декларації сентиментів» та невдовзі помер. Однак його прибічники продовжили боротьбу, яка набула політичного характеру. Армініани (серед яких був відомий мислитель та юрист Гуго Гроцій) підтримувалися «великим пенсіонером» Йоганом ван Олденбарневелтом, а кальвіністи – штатгальтером Моріцем Оранським. На Дордрехтському синоді 1618–1619 років кальвіністам та прибічникам принца Моріца вдалося одержати перемогу над армініанами, Олденбарневелт був страченим, Гуго Гроція засуджено до довічного ув'язнення (з якого, втім, за допомогою дружини він зміг невдовзі звільнитися та емігрувати) [7].

Синод прийняв рішення про засудження армініанських поглядів і підтримав кальвіністську доктрину з більшості питань. Їх іноді називають П'ятьма тезами нідерландського кальвінізму та приводять у формі акровірша, що становить слово “TULIP” (в перекладі з англійської – «тюльпан»):

T (Total Depravity) – повна гріховність;

U (Unconditional Election) – безумовне обрання;

L (Limited Atonement) – обмежена спокута;

I (Irresistible Grace) – непреборна благодать;

P (Perseverance of the Saints) – стійкість святих [8].

Ці тези безумовно підтримують доктрину про подвійну предестинацію та спотвореність свободи волі людини, яка без Божественної благодаті неспроможна звільнитися від гріха.

Католицька церква, організуючи рух Контрреформації, піддала жорсткій критиці і лютеранське, і кальвіністське вчення про напередвизначення. Головною організаційною та ідейною силою, що протистояла Реформації, став новостворений чернечий орден єзуїтів. До нього належав іспанський теолог Луїс де Моліна, автор трактату “*Liberi arbitrii cum gratiae donis etc. Concordia*” (1588 рік). Його теорія, що одержала назву молінізму, протиставляла протестантській концепції теорію гармонічного співвідношення Божественної предестинації та свободи людської волі. Вона будувалась на розрізненні трьох видів Божого Провидіння.

1) Бог лише мисленням способом знає все, що є логічно можливим, хоча цього ніколи могло й не бути.

2) Чистим баченням Він передбачає все, що є, було і має бути.

3) Є ще дещо середнє (“*scientia media*”) для випадків, коли передбачається дещо, що є не тільки можливим взагалі, але й те що необхідно має відбутись, якщо буде виконана необхідна найближча умова [9].

Для пояснення Моліна наводить із книги Царів розповідь про царя, що запитував через первосвящеників про те, чи зможе він взяти ворожу фортецю. Відповідь полягала

в тому, що візьме, якщо піде в наступ негайно. Він не пішов, і фортеця залишилась цілою. Звісно, умовне майбутнє цього передбачення (візьме) чи виконання дії (якщо піде) могло би бути необхідним, але за невиконання стає неможливим. Відповідно, ні в якому разі його пізнання не має своїм предметом чисту необхідність, а має дещо більше чи менше за неї. Найближча або остання умова виконання чи невиконання того, що Бог цим середнім знанням передбачив, є тим чи іншим самовизначенням людської волі, яке відбувається не тому, що Бог його передбачив як необхідне, а вільно, отже, є таким, що передбачається Богом [9]. Для кращого, ніж у молінізмі узгодження цього погляду з християнським вченням про благодать Ф. Суарес у своєму творі “*De divina Gratia*” (1620 рік), засновує теорію конгруїзму, відповідно до якої Бог, передбачаючи «середнім знанням» всі майбутні вчинки всіх істот, виявляє свою діючу Благодать (“*gratia efficiens*”) лише в таких випадках, коли її дія може відбуватися без усунення людської свободи. Це вчення єзуїтів, спрямоване проти лютеран і кальвіністів, викликало в самій католицькій церкві протидію з боку янсеністів, що проголошували в душі Августина Аврелія помірковану передвизначенність.

Засновник янсенізму голландський католицький теолог Корнелій Янсеній стверджував, подібно Августину, що людська природа остаточно спотворена первісним гріхопадінням, що свободи волі не існує, що порятунок людини залежить не від діл його, а від Божественної благодаті. Деякі тези, вилучені в Римі з книги Ясенія «Августин», були засуджені католицькою церквою як єретичні, і автору оголошена вимога відмовитись від них. Однак ідеї Янсенія отримали велику підтримку від французьких філософів і богословів, зокрема Блеза Паскаля і мислителів школи Пор-Рояля. Зокрема, останні на чолі з А. Арно створили школу, чим викликали сильні хвилі сумнівів, що тривожили тоді католицьку церкву у Франції у XVII – XVIII століттях. Своє церковне становище янсеністи захищали твердженням, що визнані єресью тези з “*Augustinus*” не знаходились у цьому творі в тому сенсі, в якому їх засудили. Проте все ж таки янсенізм був засудженим у 1643 році папою Урбаном VIII, повторно папою Інокентієм X в енцикліці “*Cum occasione*” (1653 рік).

Водночас у Голландії серед протестантів виникає теологічна партія армініан, засновником якої був Якоб Арміній, яка, проголошуючи людську свободу волі навіть після гріхопадіння, відкрито повернулася до принципів давнього пелагіанства. Проти них виступили прихильники Кальвіна на чолі з Франциском Гомаром, що проголошували релігійний фаталізм. На реформатському синоді в нідерландському місті Дордрехті прибічники останнього отримали перемогу, а вчення Армінія було засуджено. Однак армініанські доктрини згодом істотно вплинули на формування вчень загальних баптистів, Армії Спасіння, методистів та інших протестантських течій.

Тридентський собор католицької церкви, що закінчився у 1563 році, чітко протиставив доктринам Реформації заново переосмислене римо-католицьке вчення, проголосивши, що свобода волі людини, ослаблена і зменшена в результаті гріхопадіння, все ж таки не знищена повністю. Вільна воля може діяти спільно з Божою благодаттю або протистояти ній, якщо прийме таке рішення, бо не є чимось пасивним.

Висновки. Отже, в епоху Реформації та Контрреформації різні конфесії християнства намагалися вирішити трагічну дилему людської долі: або визнання свободи волі та безумовної відповідальності (до чого схиляється католицизм), або повне підкорення Божественній волі та благодаті (лютеранство і кальвінізм). Реформація ж проголошує відречення від свободи на користь Божественної Благодаті. Однак саме протестантизм робить акцент на автономії людини у віровизначенні, її зовнішній релігійній та політичній свободі. Католицизм, проголошуючи свободу волі людини, фактично прив’язує її до певної традиції та збереженні церковної ієрархії. Парадокс історії полягає в тому, що ці конфесії

втілюють у життя принципи, протилежні доктринам, які вони формально проповідують, тому Реформація сприймається як заклик до свободи, а Контрреформація – як часткова реставрація середньовічного церковного деспотизму.

Список використаної літератури

1. Спроул Р.Ч. Пелагианское пленение церкви. 2009. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/85/Sproul> (доступ: 21.07.2020).
2. Пеликан Я. Христианская традиция. История развития вероучения: Возникновение католической традиции [100–600]. Т. 1. Москва : Культурный центр «Духовная библиотека», 2007.
3. Лютер М. О рабстве воли. *Эразм Роттердамский. Философские произведения*. Москва : Наука, 1987. С. 290–545.
4. Роттердамский Э. Диатриба, или Рассуждение о свободе воли. *Философские произведения*. Москва : Наука, 1987. С. 218–289.
5. Цвейг С. Триумф и трагедия Эразма Роттердамского / пер. с нем. М. Харитонов ; вступ. ст. и примеч. Б. Пуришева. Москва : Детская литература, 1977. 286 с.
6. Кальвин Ж. Наставление в христианской вере / пер. с фр. А. Бакулов. Т. 1. Москва : Издательство РГГУ, 1997. LV. 582 с.
7. Пикирилли Р.Е. Кальвинизм, арминианство и богословие спасения / пер. с англ. Санкт-Петербург : Библия для всех, 2002. 291 с.
8. Ситон В.Дж. Пять пунктов кальвинизма. Москва, 2009. 23 с.
9. Де Молина Л. Согласие свободного решения с дарами благодати, божественным предзнанием, провидением, предопределением и отвержением. *EINAI: Проблемы философии и теологии*. 2014. Т. 3. № 1/2 (5/6). URL: <https://einai.ru/2014-03-de-Molina.html>.

FREEDOM OF WILL AND PREDESTINATION IN REFORM AND COUNTER-REFORM CONTROVERSY

Tatiana Murga

*Bogomolets National Medical University,
Faculty of Foreign Citizens,
Department of Philosophy, Bioethics and History of Medicine
Taras Shevchenko Boulevard, 13, 03057, Kyiv, Ukraine*

The article analyzes the discussion around the problem of the relationship between “*Gratia Dei*” (Divine Grace) and “*liberum arbitrium*” (freedom of choice) in the era of the Reformation and Counter-Reformation. The focus is on the theological-philosophical controversy between Martin Luther and Erasmus of Rotterdam over free will, which was later joined by Jean Calvin, Luis de Molina, Jacob Arminius, and Conelius Janseny. The article is based on the use of primary sources of this controversy. We have carefully analyzed the works of Luther and his closest supporter Philip Melancthon and the polemical works of their opponent, Erasmus of Rotterdam. For a fuller understanding of the problem, we also involved the works of J. Calvin and his reformist critics. The origin of the term “*servo arbitrio*” and the specifics of its use by M. Luther and J. Calvin are traced. The socio-historical conditions of the emergence of the concept of “predestination” and its influence on Protestant theology and the behavior of ordinary believers of this denomination are analyzed. The peculiarities of the Dutch concept of “*vrijheid* (freedom)”, which is formed in the conditions of a fierce struggle against Spanish enslavement and the Catholic Church, are pointed out. The unique historical conditions in which the Dutch religious pluralism of the 17th century was formed, which became one of the preconditions for the “economic miracle”, were studied. In the context of the analysis of the peculiarities of the Catholic doctrine of “*liberum arbitrium*”, attention

is focused on the works of the Spanish-Portuguese theologian Luis de Molina, who creates an original version of the relationship between divine predestination and free will. It is pointed out that this version, called Molinism, was for some time fundamental to the theology of the Jesuit order. But later the counter-Reformation theology was more influenced by the more moderate teachings of F. Suarez, which, along with the traditional teachings of Thomas Aquinas, became the basis of the decisions of the Council of Trent, which for many years defined the official doctrine of the Roman Catholic Church. In our article we draw attention to the peculiar paradoxical consequences of this ancient controversy. Catholic theology, which insisted on freedom of will and unconditional responsibility, has become, due to historical circumstances, the center of the struggle against religious freedom and tolerance. On the contrary, Protestantism, which preached complete submission to the Divine will and denied the existence of human free will, became the center of the struggle for freedom of conscience and religious pluralism and religious tolerance.

Key words: predestination, freedom of will, Divine grace, Lutheranism, Calvinism, Catholicism.